

Мр Срђан РУДИЋ
Историјски институт САНУ
Београд

ПЉЕВАЉСКИ КРАЈ У ПУТОПИСИМА XVI ВЕКА

На важност путописа у нашој науци указао је још пре скоро сто-педесет година Јован Ристић, који је сматрао да проучавањем бележака страних путника може да се надокнади мали број извора за истраживање српске прошлости. По његовом мишљењу они могу да надокнаде губитак многих домаћих извора и да допринесу да се испуне многи празни листови историје српског народа под турском владавином. Путописи, баш као и народне песме, често нису били предмет пажње историчара, али су допринели да се употпуни лик наше прошлости.¹ Заједно са пределом који описује путописац приказује и самог себе, своје уметничке склоности, став према животу, интересовања. Од његовог образовања и вештине зависи вредност самог путописа. За нас путописи представљају специфичну врсту извора који нам доноси низ историјских, географских, етнографских, топографских и разних других података. При њиховом коришћењу морамо бити веома опрезни јер страни путници услед непознавања терена којим пролазе и језика који се на њему говори не пишу тачно топографска имена, а не ретко их и просторно погрешно смештају. Коришћење путописа као историјског извора ограничава и то што су путописци често били површни, подаци које доносе су углавном сувопарни, а понекад делимично или потпуно нетачни. Ово, наравно, не значи да они не представљају драгоцену грађу за проучавање наше прошлости, нарочито када их користимо упоредо са другим врстама извора. Како каже Радован Самарџић: „Можемо створити најпотпунију претставу о једном добу служећи се архивским документима, а да се ипак не осетимо поузданим у свом суду и датој слици, ако не саслушамо реч присутних и непосредних сведока. Веро-

¹ И. Ристић, *О историчној важности усвојених старих путника неки, кои су кроз Србију прошли, а особито Берџандона де ла Брокјера*, Гласник ДСС VI (1854), 209–226.

достојност архивских аката је релативна исто као и истинитост личних бележака. Без њиховог узајамног прожимања нема историске истине.“²

Када говоримо о путописима XVI века, који се тичу пљеваљског краја, морамо да имамо у виду да су настајали током путовања у дипломатске сврхе и да углавном садрже само кратке белешке и непотпуне описе овог предела.³ Копнени пут од Дубровника до Цариграда који је ишао преко Пљеваља и који су посланства често користила, био је познат Млечанима и Дубровчанима још у средњем веку. Ишао је трасом Дубровник – Требиње – Гацко – Тјентиште – Фоча – Пљевља – Пријепоље – Сјеница – Нови Пазар и даље на исток.⁴ Путописце нису сва места и све области на које су наилазили дуж овог пута подједнако привлачиле те им не посвећују исту пажњу. Поједини се задовољавају тиме да без описа набрајају значајнија места или веће путничке станице. Пљевља спадају у ону групу насеља која до пред крај XVI века нису побуђивала интересовање путописаца тако да им посвећују релативно мало или нимало простора.⁵

² Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, Београд 1961, 7.

³ Овај рад је ограничен и чињеницом да Петар Матковић, који се највише бавио проучавањима путописа XVI века и који им је посветио читаву серију радова, није дондонио њихове текстове у целини већ их је само у неједнакој мери препричавао, упоређивао и коментарисао. Како нисмо били у могућности да дођемо до оригиналних текстова путописа морали смо да прихватимо његову интерпретацију и да се надамо да је тачна.

⁴ Погледати: Г. Шкриванић, *Пушјеви у средњовековној Србији*, Београд 1974; М. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска шрђовина*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 305–330.

⁵ Први страни путник који бележи да је прошао кроз Пљевља (Pleuva) јесте Арнолд Харф крајем XV века. Он бележи само називе места кроз која је прошао. Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku za srednjega veka*, Zagreb 1878, 127; Жак Гасо који је 1548. године прошао овим крајем не помиње Пљевља. Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 114, 358; Крајем 1585. године овуда је прошао и Хенри Остел који је само кратко забележио да су се 17. августа одморили у граду који се зове Пљевља. Z. Levental, *Britanski putnici u našim krajevima od sredine XV do početka XIX veka*, Gornji Milanovac 1989, 45; Пљеваљским крајем можда је прошао и Хари Кевендиш 1589. године, иако то изреком не помиње. *Истио*, 49; С краја XVI века потичу и дела Јосипа Росаћа и Матије Квада која представљају само попис знатнијих места или путничких станица на путу од Дубровника до Цариграда и раздаљину између њих дату у италијанским миљама. Росаћ је податке преписивао од Бенедета Рамбертија, а Квад од њега. Оба дела имају доста грешака насталих током преписивања. Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXXVI (1898), 1–14.

У овом излагању покушаћемо да представимо како су страни путописци доживљавали пљеваљски крај, и да укажемо на оно што су сматрали важним да нам саопште. При томе се нећемо држати хронолошког начела већ ћемо, ради боље прегледности, текстове који се односе на ову тему поделити на три засебне целине: на опис пута од Фоче до Пљеваља, на опис самих Пљеваља и на опис пута од Пљеваља према Пријеполу.

Путујући кроз предео између Пљеваља и Фоче путописци, који се слажу у чињеници да је пут преко планине Ковач изузетно тежак,⁶ забележили су и називе три топонима. Корнелије Шепер 1533. године пише да су од Пљеваља ишли кроз шуме и преко планина до градића Brachobb, а одатле шљеменом планине, са које су сишли у долину реке Ђехотине (Thichotina) и даље у Фочу.⁷ Бенедето Рамберти, који је овим путем прошао годину дана касније, каже да су на путу од Фоче до Пљеваља наишли на три страже. Пошто су прешли 25 миља наишли су на прву стражу по имену Braccha, коју описује као жалосно место на врху планине Ковач (Covatz), где расте много жита. Потом су прошли поред стража Vuista и Pontravincome, и за 34 миље су стигли у Пљевља.⁸ И Катарин Зен је 1550. године путовао преко планине Ковач (Covaich).⁹ Три горе наведене страже спомиње и Пјер Лескалопје 1574. године, с тим што прву назива Ковач (Couatz, Vuista, Pontravincome).¹⁰ За разлику од њега Филип Дифрен-Кане, годину дана раније, помиње каравансарај Braha на врху планине Ковач (Conaz), на једном месту које описује као усамљено и опасно за караване.¹¹ Павле Контарини 1580. године пише да су на 18 миља од Фоче дошли у село Bracha, где су одсели у каравансарају.¹²

⁶ Жан Палерн Форезјен пише да је планина између Пљеваља и Фоче најтежа и најврлетнија планина од свих које су прошли и да ју је требало обилазити са стране која је била стрма као зид. Кроз њу је ишла једна стаза не шири од стопе на висини вишој од две миље. Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI-XVII век*, 139, 382; *Приче француских ђуџника са ђуџа до оџоманској Босни*, Нови Сад 1998, 49.

⁷ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 61.

⁸ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LVI (1881), 213.

⁹ Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVI veka*, Starine JAZU X (1878), 207; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 98.

¹⁰ *Приче француских ђуџника са ђуџа до оџоманској Босни*, 41.

¹¹ Код Р. Самарџића преведено као Бахово, иако у оригиналу стоји Braha, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI-XVII век*, 128, 371; *Приче француских ђуџника са ђуџа до оџоманској Босни*, 24.

¹² Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXIV (1895), 64.

Из путописа је очигледно да су скоро сви путописци приликом путовања између Фоче и Пљеваља користили пут који је ишао преко планине Ковач, а не долином Ђехотине како се то често сматра.¹³ Катарин Зен и Дифрен-Кане једини спомињу да су путовали преко Чајнича.¹⁴ У путописима се, као што смо видели, на овом делу пута спомињу још свега три места око чије идентификације не постоји сагласност међу истраживачима. Петар Матковић је сматрао да је Врасча данашње село Враже, а да је Vuista (Уништа?) можда Углесница, недалеко од Пљеваља.¹⁵ По Михаилу Динићу Браћа је село које се налази западно од Чајнича и које је под тим именом забележено на аустријској специјалној карти,¹⁶ док Радован Самарџић сматра да је у питању село Бахово у близини Чајнича и Устиколине.¹⁷ По мишљењу Гавра Шкриванића од ова три села данас постоје Уништа, западно од Пљеваља на десној страни Таре и Викоч, на левој обали Ђехотине, југоисточно од Фоче.¹⁸

Следећа тачка на овом путу су била Пљевља која су почетком века била мало и слабо насељено место, а то се јасно разазнаје и из самих путописа.¹⁹ Шепер 1533. године назива Пљевља (Pliente) градићем.²⁰ Први путописац који описује Пљевља (Pleonie) је Жан Шено који је туда прошао 1547. године, означивши их као хришћанско село у којем су све куће саграђене од дрвета.²¹ Три године доцније Катарин Зен пише да су по преласку планине Ковач стигли у

¹³ Ово је утврдила и екипа коју су чинили Гавро Шкриванић, Гордана Томовић и Милица Николић која је извршила истраживање јула месеца 1970. године. Г. Шкриванић, *Пућеве у средњовековној Србији*, 48.

¹⁴ Могуће је да је преко Чајнича путовао и П. Контарини, који каже да је после Фоче прошли поред места Caiut (по П. Матковићу ово би било искварено од Чајниче), а онда стигли у село Bracha, Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXIV (1895), 64.

¹⁵ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LVI (1881), 215; *истио*, LXII (1882), 62; *истио*, CXXIV (1895), 71.

¹⁶ М. Динић, *Три француска њутојисца XVI века о нашим земљама*, Годишњица Николе Чупића LXIX (1940), 99.

¹⁷ Р. Самарџић, *Београд и Србија у свјесима француских савременика XVI–XVII век*, 626, напомена 3.

¹⁸ Г. Шкриванић, *Пућеве у средњовековној Србији*, 48.

¹⁹ Пљевља су 1468. године имала 72 куће и 23 инокосна мушкарца, а 1478. године 101 кућу и 12 самаца. *Историја Црне Горе III/1*, Титоград 1975, 527.

²⁰ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 61.

²¹ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 71; Р. Самарџић, *Београд и Србија у свјесима француских савременика XVI–XVII век*; 112, 356.

једно сеоце, тј. Пљевља (Plevne), које се налазило у пријатној и плодној брежуљкастој равници насељеној хришћанским Србима.²² Детаљнији опис оставио је Дифрен Кане, 1573. године, који Пљевља назива именом Ташлица (Tasseliger) и пише да је то велико село које је и поред тога што се налази међу планинама смештено на равном терену. Он помиње и џамију уз коју је била лепа и уметнички извајана чесма, као и каравансарај који је био велик, мрачан и покривен оловом.²³ Годину дана касније Лескалопје помиње Пљевља (Plevie) као велико село добро насељено Србима хришћанима.²⁴ Нарочито је значајан податак Павла Контаринија из 1580. године. И он помиње велики, оловом покривен каравансарај, који је близу реке по имену Врепоресница саградио Хусеин-паша, поред кога се налазе леп бунар и мошеја. Даље пише да је сама варош (Plevia) подељена на два дела и да Турци живе у пределу око реке, а Срби, хришћани грчкога обреда, у другом вишем пределу.²⁵ Две године касније Жан Палерн Форезјен ће поменути Теслице (Taslige) као леп град у којем има базара и каравансараја.²⁶

Из ових путописа видимо да су Пљевља временом знатно напредовала као насеље. За њихов развитаك најзаслуженији је Хусеин-паша Бољанић. Током 60-тих и 70-тих година овог века Пљевља су припремана за ново седиште санџакбега Херцеговине и у њима се много градило.²⁷ Тако је знатно измењен изглед места и од села насељеног хришћанима који живе у дрвеним кућама, како их је описао Шено 1547. године, Пљевља постају прави градић у коме је, осим измена учињених бројним грађевинским радовима, дошло и до промене броја становника и њихове етничке структуре. О томе јас-

²² Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po Balkanskom poluotoku iz XVI veka*, *Starine JAZU* X (1878), 207; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, *Rad JAZU* LXII (1882), 98.

²³ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 128, 371; *Приче француских љушника са љуша љо ојоманској Босни*, 24.

²⁴ *Приче француских љушника са љуша љо ојоманској Босни*, 41.

²⁵ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, *Rad JAZU* CXXIV (1895), 64.

²⁶ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 139, 382; *Приче француских љушника са љуша љо ојоманској Босни*, 49.

²⁷ *Историја Црне Горе III/1*, Титоград 1975, 517–518.

но сведоче и путописи.²⁸ О развоју Пљеваља можда најбоље говори Француз Пјер Лефевр који је 1611. године туда прошао и описао га као град са 400 огњишта, у којем постоје три џамије, две од камена и једна дрвена, и два каравансараја покривена оловом. Лефевр је написао да су Пљевља први град у ком су наишли на пристојан свет, који се дивео финој изради њихових мачева, а да су их у кафани надомак каравансараја понудили кафом, за коју нађе да је врло лошег укуса.²⁹

Предели кроз које је пролазио пут од Пљеваља према Пријепољу нису били предмет веће пажње путописаца. Они углавном говоре о стражама установљеним ради спречавања честих разбојничких напада. Бенедето Рамберти 1534. године пише да је пет година пре његовог проласка код Пљеваља разбијен караван млетачких трговаца. Против разбојника се држи стража тако што један човек пролази шумом бубњајући и тиме обавештава путнике о сигурности пролаза.³⁰ Гасо 1548. године помиње сељаке који су изузети од свих давања, а заузврат су дужни да по цео дан стражаре и иду шумом мотрећи да ли има разбојника – а они то раде ударајући у добош.³¹ Лескалопје 1574. године пише о стражама које држе Срби хришћани из Пљеваља, који су заузврат изузети од плаћања данка. Стража се, по његовом опису, састоји од једног човека који се налази на врху планине и ударањем у мали бакрени добош упозорава пролазнике с онолико удараца колико види

²⁸ Године 1516. Пљевља су насељавала 150 домаћинстава, 1570. године 195, а 1585. године 175 домаћинстава (подаци за последње две године су непотпуни). *Историја Црне Горе III/1*, Титоград 1975, 527. Муслимани се у пописима први пут јављају 1516. године. Тада је било 20 муслиманских наспрам 130 хришћанских кућа. Већ 1570. године муслимани су већина, а тада су у Пљевљима уписане 3 муслиманске махале и једна хришћанска. Године 1585. било је 119 муслиманских кућа и 56 хришћанских. Стварна разлика у корист муслимана била је већа јер попис није потпун. Део муслимана је досељен са премештањем седишта санџакбега из Фоче у Пљевља, али је већина настала исламизацијом домаћег становништва. Исламизација је такође захватила и села. *Истио*, 538; Досељавањем муслимана Пљевља су претворена у типичан муслимански град, тако да је анонимни путописац записао 1626. године да у њему станују само Турци. Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 173, 417; *Приче француских љућника са љућа љо ојоманској Босни*, 71.

²⁹ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 157, 400; *Приче француских љућника са љућа љо ојоманској Босни*, 58.

³⁰ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LVI (1881), 214.

³¹ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 114, 358.

коња или пешака.³² И Контарини је 1580. године видео страже које држе поједина села која су заузврат ослобођена од харача.³³ Нешто другачији опис даје Жан Палерн који је путовао из правца Пријепоља ка Пљевљима: на уласку у шуму дочекао их је стражар који је затрубио у рог чим их је угледао и испратио их до краја шуме непрестано трубећи.³⁴ Име планине која се налазила између Пљеваља и Пријепоља забележило је неколико путописаца. За Шепера то је била *Zerna gora*,³⁵ Рамберти и Лескалопје називају је *Crance*,³⁶ док је за Катарина Зена то *Praniza*.³⁷

Путописци XVI века нису били издашни у описивању природних лепота пљеваљског краја, као ни биљног и животињског света. Они обично пишу о тешко проходним планинама и хладноћи која их је пратила у путу. Из једног броја путописа види се да је околина Пљеваља била зарасла у, како Контарини пише, јелову шуму.³⁸ Катрин Зен је једини путописац који описујући предео између Пљеваља и Пријепоља поред констатације да је леп и пун извора помиње и да је био пун свакојаких животиња.³⁹ Рамберти помиње да на планини Ковач у месту *Brascha* рас-

³² Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, 135, 378; *Приче француских путописаца са путовања по османској Босни*, 41.

³³ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXIV (1895), 64.

³⁴ Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, 139, 382; *Приче француских путописаца са путовања по османској Босни*, 49.

³⁵ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 61.

³⁶ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 98; *Приче француских путописаца са путовања по османској Босни*, 41; Матковић на другом месту пише да је Рамберти наводи као *Crauce* (Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LVI (1881), 214, 216), односно као *Crance* (Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXIV (1895), 71).

³⁷ Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI veka*, *Starine JAZU X* (1878), 207; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 98.

³⁸ Шуме у области Пљеваља које су опасне због разбојника помиње Гасо, Р. Самарџић, *Београд и Србија у списима француских савременика XVI–XVII век*, 114, 358; Шепер пише да је између Пљеваља и места *Brachobb* путовао кроз шуме и преко планина, Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 61; Контарини је далеко одређенији и он пише да је ова област зарасла јеловом шумом, исто као и предео са друге стране Пљеваља, Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU CXXIV (1895), 64.

³⁹ Р. Matković, *Dva talijanska putopisa po balkanskom poluotoku iz XVI veka*, *Starine JAZU X* (1878), 207; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka*, Rad JAZU LXII (1882), 98.

те много жита, док Зен за пљеваљску равницу пише да је плодна не наводећи шта се ту гајило. У помоћ нам прискачу два путописа из прве половине XVII века, пошто свакако одражавају стање какво је било и у периоду који им претходи. По Пјеру Лефевру (1611. година) предео између места Roulmitcha и Пљеваља је доста обрађен и на местима где нема воћњака има младе шуме.⁴⁰ Веома сликовит је опис Анонима из 1626. године који пише да Пљевља леже у равници која је исто толико плодна житом колико су планине које је окружују непријатне.⁴¹

На крају треба још једном истаћи да коришћени путописи немају подједнаку вредност. Вероватно бисмо имали више података да су нам сви били приступачни у оригиналу и као целовити рукописи. Међутим, и поред тога, коришћени текстови страних путописаца представљају вредну грађу за проучавање Пљеваља и пљеваљског краја у XVI веку.

⁴⁰ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 157, 400; *Приче француских љуџника са љуџа љо оџоманској Босни*, 58; место Roulmitcha Р. Самарџић је идентификовао као Бољаниће, Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 651, напомена 3.

⁴¹ Р. Самарџић, *Београд и Србија у сјисима француских савременика XVI–XVII век*, 173, 417; *Приче француских љуџника са љуџа љо оџоманској Босни*, 71.

Srdjan Rudić, M.A.

THE REGION OF PLJEVLJA IN THE TRAVELERS ACCOUNTS
OF THE XVI CENTURYS

Summary

Many foreign travelers had passed the land road from Dubrovnik to Constantinople, which led through Pljevlja. Some of them had left written notes, but since Pljevlja was not the place that aroused many interest until the end of the century, they did not dedicate to this place great many words. On the basis of the accounts of those travelers it is obvious that they had used the road from Foča to Pljevlja, through the Kovač mountain, a then through three settlements: Braccha (Braha, Brachobb), Vuista, Pontravincome, that cannot be identified exactly. Pljevlja itself, as it is obvious from the travelers' accounts, had been developing a great deal through the centuries. From the village with wooden houses, inhabited by the Christians, Pljevlja had become small town. Its profile had been changed by the large construction works, but also by the change of the number of inhabitants and their ethnic structure. The travelers had left the testimonies about the insecurity existing on the road between Pljevlja and Prijepolje, so the local populations had to guard the road because of fear of bandit attacks. Although the studied travelers' accounts does not have the same value, and it was not possible to use the originals of all of them, they represent the valuable sources for the history of the region of Pljevlja in the XVI century.